

İBNÜ't-TAYYİB, Ebü'l-Ferec

(أبو الفرج ابن الطيب)

Ebü'l-Ferec Abdullâh
b. et-Tayyib el-Bağdâdî
(ö. 435/1044)Hekim, filozof
ve hıristiyan ilâhiyatçısı.

Muhtemelen 370 (980) yılı civarında Bağdat'ta doğdu. Batı'da Abulpharagius Abdalla Benattibus adıyla tanınır. Abbâsî halifelerinden Kâdir -Billâh ve Kâim -Biemrillâh dönemlerinde Bağdat'ta yaşadı. İlâhiyatı şehirdeki Nestûrî okullarında, felsefeyi Fârâbî ekolüne mensup İbn Zûr'a ve İbnü'l-Hammâr'dan, tıbbi ise Bimâristân-ı Adudî'de çalışan hekimlerden öğrendi; kendisi de uzun yıllar bu hastahane de hekimlik yaptı ve birçok talebe yetiştirdi. Kaynaklar ondan ders gören on beş hekimin ismini vermektedir (İbn Ebû Usaybia, s. 324). İbn Sînâ, çağdaşı olan İbnü't-Tayyib'in tıp alanındaki başarılarını takdir etmekte, mantık ve felsefeye ilişkin çalışmalarını ise eleştirmektedir (*Resâ'il*, I, 66). Bir süre Büveyhî Emîri Celâlüddeve'nin hizmetinde bulunan, fakat daha çok Bağdat Nestûrî patriği Yuhannâ b. Nâzûk ile İ. İlyâ et-Tabarhânî'nin özel kâtipliğini yapan İbnü't-Tayyib Süryânîce ve Grekçe de biliyordu.

İbnü't-Tayyib, felsefede Meşşâî geleneğini takip ettiği için daha ziyade Aristo'nun eserleri üzerine şerhler yazdı. Öğrencisi İbn Butlân'dan nakledildiğine göre Aristo'nun *Metafizika'sı* üzerinde yirmi yıl çalışmış, bu sırada zihni yorgunluk sebebiyle sürmenaj olma tehlikesi geçirmiştir (İbnü'l-Kiftî, s. 151). Kaynaklar ondan "değerli filozof, ilkçağ ilim ve kültürüne vâkıf bir araştırmacı" (a.g.e., s. 150), "meşhur hekimlerden, geniş mâlumata sahip bir âlim ve filozof" (İbn Ebû Usaybia, s. 323) şeklinde söz eder. Kendisi, Porfir-yûs'un (Porphyrius) *İsâğücî'si* (*Eisagoge*) ile Aristo'nun *Organon* adlı mantık külliyatını yorumladığı için ikinci dönem Süryânî bilginlerinden sayılmaktadır. Tıp ve felsefe alanlarında olduğu kadar zamanın Doğu hıristiyan ilâhiyatı üzerine de otorite sayılan İbnü't-Tayyib, Ahd-i Atîk ve Ahd-i Cedîd'i baştan sona kadar tefsir etmiştir. Bununla birlikte belli bir alanda uzman olmaktan çok şârih ve ansiklopedist bir müellif hüviyetine sahiptir.

Eserleri. İbnü't-Tayyib çoğu Arapça olmak üzere altmış civarında eser kaleme

almıştır; bunlardan dokuzu mantık ve felsefe, otuz biri tıp, yirmi ikisi de hıristiyan ilâhiyatı alanındadır. Günümüze ulaşabilen kitapları arasında en önemlilerinden biri *Tefsîru Kitâbi İsâğücî'si*dir. Oxford Bodleian Library'de bulunan (Marsh, nr. 28) ve Fârâbî'ye nisbet edilen kitabın ilk bölümü Douglas Morton Dunlop tarafından İngilizce tercümesiyle birlikte yayımlanmıştır ("The Existence and Definition of Philosophy from an Arabic Text Ascribed to al-Fârâbî", *Iraq*, XIII/2 [1951], s. 76 vd.). Kwame Gyekye, 1969 yılında tamamını doktora tezi olarak ele alıp tenkitli metnini hazırlayarak İngilizce'ye çevirdiği eserin İbnü't-Tayyib'e ait olduğunu ortaya koymuş ve Arapça metni İngilizce bir önsöz ve girişle birlikte yayımlanmıştır (Beyrut 1975, 1986). Eserin İngilizce tercümesi ve tezin araştırma bölümü ayrıca basılmıştır (*Arabic Logic: Ibn al-Tayyib's Commentary on Porphyry's Eisagoge*, Albany 1979). İbnü't-Tayyib'in *el-Kuva't-tabî'iyye* adlı risâlesi ve İbn Sînâ'nın ona karşı kaleme aldığı *Risâle fi'r-red ile's-Şeyh Ebi'l-Ferec İbni't-Tayyib fi't-tib* adlı reddiye Hilmi Ziya Ülken tarafından *Resâ'il* içinde yayımlanmıştır (bk. bibl.; müellifin bugüne ulaşan ve çoğu hıristiyan ilâhiyatına dair olan eserleri için bk. Sezgin, III, 80, 81, 82, 83, 85, 86, 87, 107, 122, 146-148, 250; Yûsuf Habbî, XXXIII/4 [1982], s. 253-259; *DMBİ*, VI, 124-125).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebü'l-Ferec İbnü't-Tayyib, *Tefsîru Kitâbi İsâğücî li-Furfuriyûs* (nşr. Kwame Gyekye), Beyrut 1986, neşredenin girişi, s. XV-XXXI; İbn Sînâ, *Resâ'il* (nşr. Hilmi Ziya Ülken), Ankara 1953, I, 57-71; Beyhakî, *Tetimme*, s. 27; İbnü'l-Kiftî, *İh-bârü'l-ulemâ*, s. 150-151; İbn Ebû Usaybia, *Uyânü'l-enbâ*, s. 323-324; İbnü'l-İbrî, *Târîhu muhtaşari'd-düvel* (nşr. Antûn Sâlihânî el-Yesûî), Beyrut 1890, s. 190; Muhammed b. Mahmûd eş-Şehrezûrî, *Târîhu'l-hûkemâ* (nşr. Abdülkerîm Ebû Şüveyrîb), Trablus 1988, s. 308-309; Brockelmann, *GAL*, I, 635; *Suppl.*, I, 884; Sezgin, *GAS*, III, 80-83, 85-87, 107, 122, 146-148, 250; M. Ullmann, *Die Medizin im Islam*, Leiden 1970, s. 156-157; D. M. Dunlop, "The Existence and Definition of Philosophy, from an Arabic Text Ascribed to al-Fârâbî", *Iraq*, XIII/2, Bağdad 1951, s. 76 vd.; Gérard Troupeau, "Le traité sur la trinité et l'unité de 'Abd Allâh İbn al-Tayyib", *BEO*, XXV (1972), s. 105-123; Yûsuf Habbî, "Ebü'l-Ferec 'Abdullâh b. et-Tayyib", *MMİr.*, XXXIII/4 (1982), s. 248-272; J. Vernet, "İbn al-Tayyib", *EI* (İng.), III, 955; J. A. Devenny, "Abu'l-Faraj 'Abdullah İbn at-Tayyib", *New Catholic Encyclopedia*, Washington 1981, I, 60-61; "Ebü'l-Ferec İbn Tayyib", *DMBİ*, VI, 124-126.

MAHMUT KAYA

İBNÜ't-TAYYİB es-SERAHSÎ

(ابن الطيب السرخسي)

Ebü'l-Abbâs Ahmed b. et-Tayyib
b. Mervân es-Serahsî
(ö. 286/899)Kindî ekolüne mensup
filozof ve âlim.

Muhtemelen 218-222 (833-837) yılları arasında Horasan bölgesindeki Serahs şehirinde doğdu. Bazı kaynaklarda babasının adı Muhammed olarak kaydedilmektedir. Ya'kûb b. İshak el-Kindî'nin en seçkin öğrencisi ve Kindî ekolünün önde gelen temsilcilerinden olduğu için on beş yaşlarındaki veliaht Ahmed b. Talha'nın (Mu'tazid -Billâh) öğretmeniydi. 271 (885) yılında Mu'tazid kumandasındaki orduyla askerî sefere katıldı. Filistin'de Remle ile Dimâşk arasındaki Tavâhîn'de vuku bulan ve Mısır ordusuna karşı Mu'tazid'in zaferyle sonuçlanan bir savaş dolayısıyla yaptığı yolculuklar sırasında gözlemlerini kaydederek ilk dönem İslâm coğrafyası bakımından önemli olan ve bazı parçaları günümüze ulaşmış bulunan bir risâle kaleme aldı. Yaklaşık bir yıl sonra Mu'tazid ile Bağdat'a dönen Serahsî'nin 279 (892) senesine kadar geçen hayatı hakkında bilgi yoktur. Aynı yıl Mu'tazid'in halife olması üzerine onun nedimi tayin edildi. 282'de (895) hisbe, miras ve köle pazarıyla ilgili görevleri üstlendiyse de (İbn Ebû Usaybia, s. 293; Safedî, VII, 5) bu itibarı konumu birkaç ay sürdü. 283'te (896) hapse atıldı ve 286'da (899) öldürüldü.

Serahsî'nin itibardan düşerek hapse atılmasının ve daha sonra öldürülmesinin sebepleri hakkında erken dönem kaynaklarında farklı bilgiler vardır (Mes'ûdî, VIII, 179-180). İbnü'n-Nedîm'e göre, halife devlet işlerinde Serahsî'ye güvendiği için ona Vezir Kâsım b. Ubeydullah ve kölesi Bedr hakkında bir sır vermiş, fakat Serahsî vezire düşmanlığından dolayı bu sırrı açıklamıştır. Buna çok sinirlenen halife Serahsî'yi vezirine teslim etmiş, mallarını müsadere ettirmiş ve filozofun hapse atılmasını emretmiştir. Mu'tazid -Billâh'ın, Ali b. İshâ b. Şeyh ile savaşmak amacıyla Diyarbekir'e doğru sefere çıktığı sırada içlerinde bir grup Hâricî'nin de bulunduğu bazı mahkûmlar hapisten kaçmış, bu olay üzerine halife, veziri Kâsım'a ölümle cezalandırılacakların listesini hazırlamasını bildirmişti. Halifeye onaylatıldığı listeye sonradan Serahsî'nin adını da ekleyen Kâsım böylece filozofun ölümünü hazırlamıştı. Serahsî'nin öldürüldüğünü

öğrenen halifenin bu olaya pek üzülmediği anlaşılmaktadır (*el-Fihrist*, s. 320-321; İbnü'l-Kıftî, s. 55-56). İbnü'l-Cevzî ve Yâkût gibi müelliflere göre ise Serahsî zındıkça fikirleri yüzünden katledilmiştir (*el-Muntazam*, V, 124; *Mu'cemü'l-üdeba'*, III, 100-101). Safedî de onun nübüvvetle ilgili sapık fikirlerinden dolayı katledildiğini yazmaktadır. Serahsî'nin ölüm sebebi başından itibaren uzun süre bir mesele haline getirilmiş, ilk kaynaklarda tedbirsizlik ve entrikalara bağlanırken daha geç döneme ait eserlerde onun ilhâdına, özellikle de nübüvvetle ilgili sapıkça fikirler taşıdığı iddiasına bağlanmıştır. Gerçekte filozofun bir devlet sırrını açıklamaya başına açılan belâların basit bir vesilesi gibi görünmekte, nübüvveti inkâr ettiğine ilişkin muahhar rivayetler temelden yoksun olduğu izlenimi vermektedir. Serahsî'nin Şîî veya Mu'tezilî olduğu kesin değildir; ancak hocası Kindî kadar Mu'tezilî eğilimlere, herhangi bir Yeni Eflâtuncu kadar Şîîliği anımsatan ilgilere sahip görünmektedir. Halife Mu'tazid-Billâh'a minberlerde Muâviye'yi tel'in ettirme yönündeki teklifinin ne ölçüde doğru olduğu bilinmemektedir. Fakat en azından bu husus, aynı yönde bir girişim başlattığı bilinen halifenin Serahsî'yi Şîî eğilimleri yüzünden öldürtmüş olduğu ihtimalini ortadan kaldırmaktadır (Rosenthal, *Ahmad b. at-Tayyib as-Sarahsî*, s. 37). Ancak İbnü'n-Nedîm'in, İbnü'r-Râvendî ve İbnü'l-Mukaffa' gibi adı mülhid ve zındığa çıkmış kimseler için yer verdiği "İlmi aklından fazlaydı" ifadesini (*el-Fihrist*, s. 320) Serahsî için de kullanmış olması, henüz erken dönemde bile onun bazı ilhâdî eğilimler taşıdığı izleniminin yaygın olduğunu akla getirmektedir (Rosenthal, *Ahmad b. at-Tayyib as-Sarahsî*, s. 33).

Kindî'nin isteği üzerine Hıristiyanlarla girdiği bir tartışma, İbnü't-Tayyib'in dinler arası ilişkiler konusunda yetkili olduğunu göstermektedir. Günümüze *Kitâb fi-hi's-şüzûrû'z-zehebiyye fi mezhebi'n-Naşrâniyye* başlığıyla ulaşan ve yanlışlıkla Süryânî mantıkçısı Yahyâ b. Adî'ye nisbet edilen bir mecmuada (The Bibliotheca Mediceo-Laurenziana, nr. 299), Serahsî'nin katıldığı bu tartışma toplantısının safhalarını aktaran bir risâle yer almaktadır. Risâledeki tartışma, Kesker Piskoposu İsrâil el-Keskerî ile Serahsî arasında geçmiş olup dönemin Nusaybin metropolü İliyyâ (Elias) tarafından kaleme alınmıştır. Toplantı Bağdat'ta yapılmış ve üç İbrâhimî dinden geniş bir kitle bunu takip etmiştir. İliyyâ'nın anlattığına bakılırsa Hıristiyanlığın "üç üknüm" inancı

etrafında geçen felsefî tartışmada Serahsî'nin zaman zaman zor anlar yaşadığı haberini alan Kindî onu bir daha bu tür tartışmalara girmemesi konusunda uyarmıştır (Moosa, XCII/1 [1972], s. 19-24). Ancak böyle bir konuda Serahsî'nin zor duruma düştüğü iddiası onun filozof kimliğiyle bağdaşmamaktadır. Bu toplantının asıl dikkat çekici yönü ise tam bir hoşgörü havası ve ifade özgürlüğü içinde geçmiş olmasıdır.

Serahsî ilmî ve edebî ilgileri son derece canlı olan bir filozoftur. Kaynaklarda zikredilen eserleri ve çok sayıda klasik müellifin Serahsî ismine yaptığı atıflar bu ilgi alanlarının çeşitliliği hakkında yeterli fikir vermektedir. Onun şiir ve belâgat dışındaki mantık bölümleri üzerine yazdığı "muhtasar" eserlerin adları Kindî'ninkilerle hemen hemen aynıdır. Tabiat felsefesi ve metafizik sahasında da hocasını yakından takip ettiği, meselâ tıpkı üstadı gibi atomculuğu reddeden görüşleri savunduğu anlaşılmaktadır. Çeşitli atmosfer olaylarının ele alındığı yahut dağların işlevinin incelendiği çalışmaları onun fizik ilimlerinin özel alanlarına inebildiğini göstermektedir. Tıp sahasında ortaya koyduğu çalışmalarda eleştirel bir tavra sahip olduğu belirtilmektedir. Meselâ tıba giriş mahiyetinde yazmış olduğu bir eser, doğrudan doğruya ünlü tıp otoritesi ve mütercim Huneyn b. İshak'ın aynı nitelikteki bir eserinin eleştirisidir. Beslenme rejimiyle ilgili olarak Câlî'nûs'a yönelttiği bazı eleştiriler Ebû Bekir er-Râzî tarafından cevaplandırılmıştır (İbn Ebû Usaybia, s. 423; ayrıca bk. Sezgin, III, 259).

Gelecekte vuku bulacak bazı önemli olayların tarihini tesbit amacıyla astrolojiyle de yakından ilgilenen Serahsî'nin *Kitâb fi kırânî'n-naşeyn fi burcî's-sereftân* adlı eseriyle Bîrûnî'nin dikkatini çektiği bilinmektedir. Bîrûnî, *el-Âşârü'l-bâkıye*'nin modern neşrinde atlanmış bulunan bir pasajında Serahsî'nin astrolojiye dair anılan kitabında İslâm devletine ömür biçtiğini aktarmakta ve bunu sapkın inançlı birinin kötü niyetli kehaneti olarak yorumlamaktadır. Bîrûnî, Serahsî'nin döneminin en meşhur mülhidi olduğu kanaatinde (Rosenthal, *Ahmad b. at-Tayyib as-Sarahsî*, s. 132).

Aritmetik ve cebir üzerine olduğu gibi o dönemde matematik ilimlerinden sayılan mûsikiye dair de eser vermiş olan Serahsî, muhtesiplik ve nedimlik gibi görevlerde bulunması dolayısıyla tarihe ve edep kültürüne özel bir ilgi göstermiştir. Mes'ûdî onun kısa bir dünya tarihi yazdı-

ğından söz etmektedir (*Mürûcû'z-zeheb*, II, 71-72). Hisbe uygulamalarına ilişkin olarak ortaya koyduğu metinler, kendisinin bir süre bu uygulamaları bizzat yürütmüş olmasıyla ilgili birikimi yansıtır mahiyettedir. Bu arada müzikli eğlence ve sohbet meclisleri, satranç teknikleri, yemek pişirme usulleri gibi konulara da el atmış görünen Serahsî'nin edep sahasında asıl dikkat çekici eserinin kaynaklarda *Kitâbü Âdâbi(Edebi)'l-mülûk* adıyla anılan eser olduğu söylenebilir. Serahsî imzasını taşıyan bu isimde bir yazma nüshanın ortaya çıkarılması, filozofun müstakil eserlerinden hiçbirinin günümüze ulaşmaması sebebiyle ilim çevrelerinde ilgi uyandırmış, fakat Franz Rosenthal bu yazmanın ona aidiyeti konusunda ciddi tereddütleri olduğunu ileri sürmüştür. Filozofa nisbet edilen nüshanın, Ebû'l-Hasan Ali b. Rezin adlı ilmî şahsiyeti tesbit edilememiş bir müellif adına bir başka versiyonu mevcuttur. Her iki nüshanın dayandığı ortak metin, aslında Muhammed b. Hâris es-Seâlibî (et-Tağlibî) tarafından kaleme alınan ve yanlışlıkla *Kitâbü't-Tâc* adıyla Câhîz'e nisbet edilerek yayımlanan eserden ibarettir (Rosenthal, *JAOS*, CXV/1 [1995], s. 105-109).

Ebû Hayyân et-Tevhîdî'nin *el-Beşâ'ir ve'z-zeğâ'ir* adlı kitabında Serahsî'den sık sık yaptığı iktibaslar (bk. bibl.), onun edep tarzı eser veren müelliflere olan etkisini göstermektedir. Yine Tevhîdî'nin Serahsî ile İbn Sevâbe adlı bir kâtip arasında cereyan eden mektuplaşmayla ilgili aktarmaları, filozofun problemleri bir kültür muhitinde çalıştığını ortaya koyması bakımından önemlidir. Bu yazışmalardan anlaşılacağına göre İbn Sevâbe'ye Öklid geometrisi öğrenmesi ve Hıristiyan felsefeci İbrâhim el-Kuveyrî'den ders alması salık verilir. Bunu duyan Serahsî, İbn Sevâbe'ye mektup yazarak Kuveyrî gibi Hıristiyan bir bilginin geometri dersi adı altında kendisine itikadî sapmaya götüreceği felsefî telkinlerde bulunabileceğini hatırlatır. İbn Sevâbe de uzun bir cevabî mektup yazarak gerçekten kendisinin geometri yoluyla sapıklığa sürüklenmek istediği yolundaki gözlemlerini dile getirir (*Ah'lâku'l-vezîreyn*, s. 235-247).

Eserleri. Serahsî'nin elliyi aşkın eserinden hiçbirisi -filozofa aidiyeti henüz kanıtlanmamış olan *Âdâbü'l-mülûk* hariç- günümüze ulaşmamıştır. Bunların tesbiti konusunda en ayrıntılı çalışmayı Franz Rosenthal yapmıştır (*Ahmad b. at-Tayyib as-Sarahsî*, s. 40-134). Filozofa ait başlıca eserler şunlardır: *İhtîşâru Kitâbi İşâgûcî li-Furfûriyûs*, *Muhtasaru (İhtîşâru*

Kitâbi Kâtîgüryâs, Muhtaşaru (İhtîşârü) Kitâbi Bârimînâs, Muhtaşaru (İhtîşârü) Kitâbi Anâlûtîka'l-ûlâ, Muhtaşaru (İhtîşârü) Kitâbi Anâlûtîka's-sânîye, Kitâb ilâ ba'zı ihvânihî fi'l-kavânini'l-âmeti'l-ûlâ fi şınâ'ati'd-diyâlekîkiye ey el-cedeliyye 'alâ mezhebi Aristotâlis, İhtîşârü Kitâbi's-Sûfistîki li-Aristotâlis (bu yedi eser, ilki Porphyrius'un Eisa-goge'si olmak üzere Organon külliyyatında yer alan kitapların özetlerinden ibarettir), Kitâb fi ahdâsi'l-cev, Kitâb fi kevnî'd-çabâb, Kitâb fi menâ'ati'l-cibâl, Kitâbü'l-Medhal ilâ şınâ'ati't-ıbb (Huneyn b. İshak'ın Kitâbü'l-Mesâ'il'ine yöneltilmiş bir eleştiridir), er-Red 'alâ Câlî-nûs fi emri't-ı'fâd ve'l-cebr ve'l-mukâ-bele, Kitâbü'l-Medhal ilâ şınâ'ati'n-nücüm, Kitâb fi kırâni'n-naşeyn fi burci's-sereâtân, Kitâbü'l-Mûsîki el-kebîr, Kitâbü'l-Mûsîki eş-şagîr, Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik, er-Risâle (Mu'tazid-Billâh'ın Remle'ye düzenlediği askerî sefere katılan filozofun coğrafi gözlemleriyile ilgili notlarıdır), Kitâb fi enne'l-cüz' yenkasim ilâ mâ lâ nihâye leh, Kitâb fi enne'l-mübde'ât fi hâli'l-ibdâ' lâ müteharrike ve lâ sâkine, Kitâb fi edebi'n-nefs ile'l-Mu'tazid, Kitâbü Âdâb (Edeb)'i'l-mülük (yk. bk.), Kitâbü'l-Ağşâş ve şınâ'ati'l-hisbe el-kebîr, Kitâbü'l-Lehv ve'l-melâhi, Kitâb fi ş-şanrancı'l-âliye, Kitâbü't-Tabîh, Risâle fi vaşfi mezâhibi's-Şâbi'in, Kitâb fi vah-dâniyyetillâh.

BİBLİYOGRAFYA :

Mes'ûdî, *Mürüçü'z-zehab* (Meynard), II, 71-72; VIII, 179-180; Ebû Ali et-Tenûhî, *Nişvârü'l-muhâdara* (nşr. D. S. Margoliouth), Kahire 1918, I, 65; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* ('Teceddüd'), s. 166, 309-310, 320-321, 383; Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *Ahlâku'l-vezireyn* (nşr. M. Tâvî et-Tân-cî), Dimaşk 1385/1965, s. 235-247; a.mlf., *el-Beşâr'ir ve'z-zehâ'ir* (nşr. Vedâd el-Kâdî), Beyrut 1408/1988, I, 82; IV, 116-118, 157, 206-207; VIII, 10, 13, 19, 43, 101, 207; IX, 195-197, 201-203; Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğni*, V, 152-154; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, V, 124; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ*, III, 98-102; İbnü'l-Kiftî, *İhbârü'l-ulemâ*, s. 55-56; İbn Ebû Ussaybia, *Uyû-nü'l-enbâ*, s. 263, 293-295, 423; Zehebî, *A'lâmü'n-nübela*, XIII, 448-449; Safedî, *el-Vâfi*, VII, 5-8; XII, 17; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, I, 189-190; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 375; Franz Rosenthal, *Ahmad b. at-Tayyib as-Sarahsî*, New Haven 1943, tür.yer.; a.mlf., "as-Sarakhsî (?). On the Appropriate Behavior for Kings", *JAOS*, CXV/1 (1995), s. 105-109; a.mlf., "al-Sarakhsî", *EI*² (İng.), IX, 35; Sezgin, *GAS*, III, 259; V, 263; VI, 162-163; VII, 137; Matti Moosa, "A New Source on Ahmad Ibn al-Tayyib al-Sarakhsî: Florentine MS Arabic 299", *JAOS*, XCII/1 (1972), s. 19-24.

İLHAN KUTLUER

İBNÜ't-TEÂVİZÎ

(bk. SİBT İBNÜ't-TEÂVİZÎ).

İBNÜ't-TEMMÂR

(bk. İBN MİSEM).

İBNÜ't-TIKTAKÂ

(ابن الططقاء)

Ebû Ca'fer Safiyyüddîn (Celâlüddîn)

Muhammed b. Ali b. Tabâtabâ

el-Hasenî el-Alevî

(ö. 709/1309'dan sonra)

el-Fahrî adlı eseriyle tanınan

Şii tarihçisi.

Muhtemelen 660'ta (1262) Bağdat'ta doğdu. Hz. Ali'nin soyundandır. İbnü't-Tıktakâ lakabını niçin aldığı bilinmemektedir. Babası Tâceddin Ali b. Muhammed Tabâtabâ, Irak bölgesindeki Şiiler'in baş nakibi ve âmil idi. Alâeddin Atâ Melik Cüveynî ve kardeşi Şemseddin Cüveynî'nin tahrikleri sonucu öldürülünce (680/1281) İbnü't-Tıktakâ onun yerine nakib oldu. 697 (1298) yılında Merâğa'ya giderek bir yıl orada kaldı. 701'de (1302) kış mevsiminde Tebriz'e gitmek üzere Bağdat'tan ayrıldıysa da kötü hava şartları yüzünden yolculuğuna devam edemeyip bir süre Musul'da bekledi. Musul'daki ikamet-i esnasında İlhanlı Hükümdarı Gâzân Han'ın Musul valisi Fahreddin İsâ ile tanıştı. *el-Fahrî fi âdâbi's-sultâniyye ve'd-düveli'l-İslâmiyye*'yi onun adına kaleme aldı. Nakib olarak Irak ve Azerbaycan bölgelerinde çok seyahat ettiği bilinen İbnü't-Tıktakâ'nın eserini yazdığı tarihten sonraki hayatı hakkında bilgi yoktur. Klasik kaynaklarda vefat tarihi belirtilmemişse de bazı çağdaş araştırmacılar onun muhtemelen 709'dan (1309) sonra öldüğünü kaydetmektedir.

İbnü't-Tıktakâ'nın, Fahreddin İsâ'ya ithaf ettiği için *Kitâbü'l-Fahrî* veya kısaca *el-Fahrî* adını verdiği eseri iki bölümden meydana gelmektedir. "el-Faşl fi'l-umûri's-sultâniyye ve's-siyâseti'l-melekiyye" başlıklı birinci bölüm devlet adamları, valiler ve diğer idareciler için öğütler ve yol gösterici ilkeler içermekte olup özlü bir siyâsetnâme niteliğindedir. Müellif Kubâd, Enüşîrvân, İskender, İran ve Hint hakimleri ve diğer devlet adamlarının öğütlerini *Kelile ve Dimne, Câvidân-ı hured* ve bunun Arapça tercümesi olan *Âdâbü'l-'Arab ve'l-Fürs* gibi kitaplardan nakletmiş, Kur'an-ı Kerim ve hadislerden

bu sözleri doğrulayan birçok delil göstermiştir. Birinci bölümdeki konuların dil, üslup ve terimler bakımından İtalyan tarihçi ve siyaset nazariyecisi Makyavel'in 1513'te yazdığı *İl Principe* (hükümdar) kitabındaki bazı konulara çok benzediği, bu benzerliğin tesadüfi olamayacağı ve Makyavel'in *el-Fahrî*'den faydalandığı ileri sürülmüştür (Nâcî et-Tikrîti, XIX/1 [1990], s. 66-69). Kitabın "el-Faşl fi'l-kelâm 'alâ devletin" başlıklı ikinci bölümü, Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesinden Hülâgû'nun 656 (1258) yılında Bağdat'ı istilâsına kadar olan dönemi kapsar. Bu bölümde ilk dört halife devriyle Emevîler, Abbâsîler, Büveyhîler, Selçuklular ve Fâtımîler hakkında geniş malumat yer almaktadır. Eserin Abbâsîler'le ilgili kısmının İslâm tarihi literatüründe ayrı bir yeri vardır. İbnü't-Tıktakâ'nın Moğollar'ın istilâ harekâtı ve Hülâgû'nun Bağdat'ı işgaliyle Abbâsî Devleti'nin o günkü durumu hakkında verdiği bilgiler son derece önemlidir. Özellikle Abbâsî Devleti'ni yıkılışa götüren sebepler üzerinde yaptığı değerlendirmeler ve tenkitler dikkat çekicidir. İbnü't-Tıktakâ'nın belli başlı kaynakları Muhammed b. Cerîr et-Taberî, Ali b. Hüseyin el-Mes'ûdî, İzzeddin İbnü'l-Esir ve Ebû Bekir Muhammed es-Sûlî gibi tarihçilerin eserleridir. Halifelerden çok vezirlerden söz ettiği Abbâsî Devleti'yle ilgili kısım Mes'ûdî'nin *Kitâbü'l-Evsât*'i ile *Ahbârü'z-zamân*'i gibi kaybolmuş eserlerden bazı parçalar ihtiva etmektedir. Oldukça sade bir dille yazılan *Kitâbü'l-Fahrî*'de Abbâsîler'in siyasi, içtimai ve kültürel yapısı ile başarılı vezirler hakkında başka kaynaklarda bulunmayan bilgiler yer almaktadır. İbnü't-Tıktakâ'nın Bağdat ve diğer bazı şehirlerdeki binalar ve türbelere dair kaydettiği bilgiler de orijinaldir. Müellif eserini daha sonra yeniden kaleme alarak hâmisî Alâeddin Zengîşah b. Bedreddin Hasan ed-Dâmegânî'ye ithaf etmiş, bu ikinci versiyona *Münyetü'l-fuzalâ' fi târihi'l-hulefâ' ve'l-vüzerâ'* adını vermiştir. Hindûşah es-Sâhibî (ö. 730/1330), Lûristan Atabegi Nusretüddin Ahmed'e ithaf ettiği *Tecâribü's-selef der Tevârihi-i Hulefâ ve Vüzerâ-yı İşân* (Tahran 1313 hş.) adlı Farsça eserini yazarken büyük ölçüde *Kitâbü'l-Fahrî*'nin ikinci versiyonunu esas almıştır. *Tecâribü's-selef* zannedildiği gibi *Kitâbü'l-Fahrî*'nin Farsça tercümesinden ibaret değildir.

Kitâbü'l-Fahrî, ilk olarak bazı bölümlerinin Fransızca çevirisiyle birlikte Antoine I. Silvestre de Sacy (*Chrestomathie arabe I*, 1806) ve Jacques Auguste Cherbonneau